

**13/15
EKİM
2017**

Sempozyum Onar Kurulu

Prof. Dr. Alioğlu YILDIR

Emekli Öğretim Üyesi

M. Zeki SATEKAL

Emekli Öğretim Üyesi

Sempozyuma San. Başvuru ve

Sözlü Öselli Gönderme Tarihi

15 Temmuz 2017

Sözlü Tam Metinleri

Gönderme San. Tarihi

01 Eylül 2017

Sempozyum Programı

İlan Tarihi

07 Eylül 2017

Cumhuriyet Üniversitesi Kültür Merkezi

HALK KÜLTÜRÜNDE TOPRAK ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

www.cumhuriyet.edu.tr

www.motifsempozyum.com

**Halk Kùltüründe Toprak
Uluslararası Sempozyumu**

13-14 Ekim 2017

SİVAS

Türk Metafor Coğrafyasında Kalp-Toprak Haritalaması:

Çamlıbel ve Necatigil Örnekleri

Yrd. Doç. Dr. Kayhan ŞAHAN

T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi

ÖZET

Batıda, temelleri felsefede atılan metafor kavramı; edebiyattan plastik sanatlara, siyaset biliminden sosyolojiye, işletmecilikten reklamcılığa kadar bir çok alanı etkilemiştir. Metaforun oluşturduğu kavramsal haritalar, hem toplumsal-kültürel izleri taşıyıp hem de yeni yaratımlara kapı aralamıştır. Metafor, kavramsal alanların eşitlenmesi sonucu ortaya çıkan geniş bir haritalamadır. Türkçenin hem standart dilinin hem sanat dilinin şekillenmesinde pay sahibi olan metaforlar, zihni haritalarda insani, toplumsal, coğrafi tüm etkilere dair izler taşır. Bu yapılanmanın farkında olan sanatçı; yeni, orijinal üretimleri ile dile kavramsal bir genişleme getirirken, okur zihnine de farklı yollardan ulaşım imkânına kavuşur.

Kalp topraktır metaforu Türkçenin standart dilinde toplumca kullanılır. Ortak hafızada yer etmiş, kabullenilmiş bir haritalamadır. Şairlerin de bu haritalamadan zaman zaman faydalandıkları ve hatta genişleterek kullandıkları görülmüştür. Çalışma bu haritalamanın Faruk Nafiz Çamlıbel ve Behçet Necatigil şiirindeki örneklerini ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

The concept of metaphor, which its foundations have been laid on philosophy in the West, effected various fields as literature, plastic arts, politics, sociology, industry, advertising. Conceptual maps that created by metaphor carried social-cultural traces and also paved a way for new creations. Metaphor is a vast mapping that generated/emerged from the equalization of conceptual areas. Metaphors have a role in shaping both the standard Turkish language and the language of art, and they bear the trace of individual, social and geographical influences in their conceptual mappings. While the artist, who is aware of this structure, brings a conceptual expanse to the language with his original productions, he also gains access to the minds of readers via different paths.

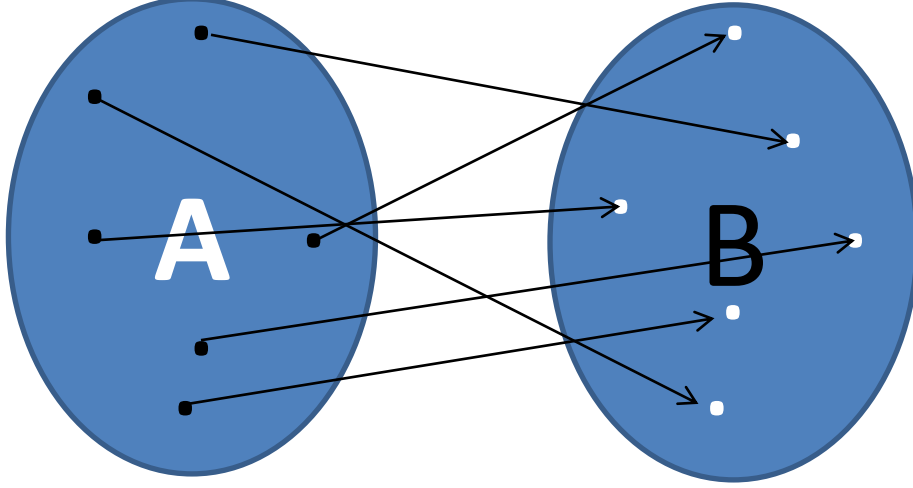
The metaphor of “heart is soil” is used by society in standard Turkish. It’s a acknowledged mapping which located in common memory. It has been seen that poets sometimes used this mapping and moreover they expanded it. This study shows the examples of this mapping in poetry of Faruk Nafiz Çamlıbel and Behçet Necatigil.

Metaforu figüratif bir unsur olmaktan çıkarıp zihnin işleyişinin bir parçası haline getiren George Lakoff ve Mark Johnson’un yayınladıkları “Metaphors we live by” (Lakoff; Johnson, 2003) ¹ isimli kitap neredeyse tüm dünyada ilgi odağı haline gelmiştir. Kavramsal Metafor Teorisi, nörotik çalışmalardan, psikiyatriye, psikolojiye ve edebiyata değin derin yankılar bulmuştur. İnsan zihnine giden bu yol elbette bize kültür ve medeniyet araştırmalarında da kapı açmıştır. Günlük dilde metafor kullanımı hem kişisel bazda hem de toplumsal bazda verilerin elde edilmesini sağlayacaktır. Metinde ya da konuşmada bir kişinin dilsel ifadeleri çözümlenerek zihninde nasıl bir haritalamaya sahip olduğu görülebilir. Bir nesneyi, düşüncüyü, duyguyu nasıl ve ne ile kavramsallaştırdığı; yazar/konuşucunun bakış açısını, anlayışını gösterir. Zihni yapılandıran bu kavramsallaştırmalar; kişinin yeni bir yaratımı ya da kültür, coğrafya, toplum etkisi ile şekillenmiş geleneksel formlar olabilir. Dolayısıyla kişinin yeni kavramsallaştırmaları ve kültürün, coğrafyanın etkisi ayrıştırılabilir. İncelemenin ölçeğinin büyütülmesi ile de bir toplumun ortak kanıları ve etkilendikleri olaylar, düşünceler, coğrafi şartlar gibi veriler elde edilebilir.

¹ Kitap Türkçeye çevrilmiştir: George Lakoff - Mark Johnson, (2005): *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, çev. Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Yay., İstanbul.

İnsanoğlunun tecrübelerinde şekillenen evrensel metaforlar ve kültürün yarattığı geleneksel metaforlar insanın bilinçaltının şekillenmesinde pay sahibidir. Bu metaforları kullanmamak gibi bir durum söz konusu olamaz. Dilin de yapılandığı zihinlerimiz, günlük dilde de sanat eserinde de metaforlarla düşünecektir:

Metafor iki kavramın kavramsal alanlarının birbirini üzerine haritalanmasıdır.

A ve B kavramları arasında zihnimizin gerçekleştirdiği haritalamanın sonuçlarından biri olarak dilsel ifadelerimiz şekillenir. Zihnimizdeki haritalamanın sonsuz çizgilerinden biri dilsel ifadeye dönüşür. Yapının mükemmel işleyişi bu iki kavram arasında bir benzerlik olduğu yanılgısını beraberinde getirir. Metafor için en önemli motto şudur: “**Metaforun kalbi çıkarımdır.**” (Lakoff; Johnson, 2003: 244)

Zihnimizde yapılan metaforlar dilsel ifadelerde kendine yer bulurlar ve tespit edilmeye çalışıldıklarında da yine bu ifadelerden çıkarımla ortaya konulabilirler. Özetle, en temel yapı ifade edilmek istenirse metafor; benzerlik temeli üzerine inşa edilmez, kavramsal alanların eşitlenerek haritalanması prensibine dayanır ve zihindeki varlığı ile dilsel ifadeleri etkiler. Metaforlar; zihnin, dil yolu ile ifade ettiklerinden çıkarımlanır. Metafor, kavramın diğer kavram üzerinde haritalamasını sürekli kılar. “Arslanlar düşmanı bozguna uğrattılar” gibi bir ifadeden “askerler aslanlardır” metaforunu çıkartamayız. Cümle bir bağlam içinde de ele alınmadığı için (kontekst poetik metafor için hayati önem taşır) alan eşleştirmesinin tutarlılığı da ölçülemez. Durum “zaman paradır” örneği üzerinden daha net açıklanabilir: Zihin yapısı zaman’ın kavramsal alanını para üzerine haritalamış bir kişi ya da millet, zaman ile ilgili olumlu-olumsuz yapıları ayırmadan kullanır. Çünkü iki alan arasında bir benzetme yönü güdülmeden haritalama yapılmıştır: Fazladan vakit kazanılır, işten zaman artırılır, zaman verimli kullanılırken işte zaman kaybedilir, sınavda vakit yetirilemez, yürürken vakit kaybedilir. Ancak askerler aslan olduğunda; bir millet askerleri için “aslanlar avlandı”, “bizim aslanlar öldü”, “aslanlar geri çekildi” ifadelerini kullanmaz. Bu ifadeler başka bir benzeyen üzerinden söylendiğinde, örneğin bir gazete manşetinde bir futbol takımımız kastedilerek “aslanlar avlandı” ifadesi görülebilir. Ancak bu durumda bile cesaret ve güç dışında bir haritalama söz konusu değildir. Dolayısıyla bir benzetme temel alınarak yapılandırılmış söylemlerdir.

Günlük hayatımızda kavramsallaştırdığımız onlarca yapıyı farkında olarak ya da olmayarak kullanmaya devam ediyoruz: fikirler binalardır (düşüncelerinin temeli sağlam değil); hayat yolculuktur (yoldan çıktı, yolun sonuna geldin); ölüm son yolculuktur (dönen yok seferinden, son yolculuğuna uğurlandı); ömür bir yıldır (hayatının sonbaharında) vb. İnsanlığın deneyimleri üzerinde oluşan; toplumun kültür, din, ırk, coğrafya gibi etkenler ile şekillenmiş bilinç ve bilinç dışı düzeylerinde ortaya çıkan bu birincil metaforlar, edebi eserlerde de kendisine yer bulur. Toplum hafızasında yer eden bu metaforlar, olduğu gibi sanat eserlerine geçer. Sanatçının ortak bilinci kullandığını ya da ortak bilincin sanatçıyı etkilediğini ortaya koyan metafor örneklerine sıkça rastlarız. Kalp ve toprak arasındaki haritalama da bu örneklerden biridir. Türkçe standart dilde sıkça karşılaştığımız bu metafor

toprağın kavramsal alanını insanın kalbine haritalar: Türk toplumu gönlüne, kalbine sevgi tohumları eker, nifak tohumları eker, bazen şehir kurar, mülkü harap olur, saraylar inşa eder, bazen nefretini bazen sevdiklerini gömer.

Faruk Nafiz Çamlıbel, *Mezar Mezarlık* şiirinde AŞK HASTALIKTIR metaforundan yola çıkar. Aşkları ve aşıkları defnettği bedenini haritaladığı KALP TOPRAKTIR metaforu ile bitirir:

Neler çektim, sormadın, derdinle haftalarca.
Bir gün yolunda gördüm kalbimi parça parça,
Gülerek: "Şair, dedin, belli, kalbin bir değil!"
— Çünkü, dedim, çektiğim bir değil, bin bir değil:
Bu kadar derdi birden hasta bir kalp alır mı?
Dağılan bir acının tesiri alçalır mı?
Ben, ki bugün her aşka yas tutan bir varlığım,
Evvelden bir mezardım, şimdi bir mezarlığım. (Çamlıbel, 2010:219)

Çamlıbel şiirin sonunda eskiden yalnız bir kişinin aşkını içine gömdüğüne fakat artık her aşkı bir ölü gibi kalbine gömdüğüne vurgu yapar. Mezar ve mezarlık kelimelerinin anlam dairesinden de faydalanan şair 'aşkını kalbine gömmek; acısını içine gömmek' gibi yapıların zihindeki haritasından faydalanır.

Evler yıkılır, köyler olur hâk ile yeksan;
Viran yeri, birkaç yıla varmaz, onarırlar.
Yalnız şu gönül mülkü harap olmaya görsün;
Tamire yetişmez onu dünyada asırlar. (Çamlıbel, 2010:83)

Çamlıbel, *Gönül Mülkü* isimli şiirinde yine toprak üzerinde inşa edilenlerden yola çıkarak hasarın düzeltilmesi süresi ile kıymet ölçüsü oluşturmaktadır. Evlerin, köylerin kurulduğu toprak nasılsa aynı yapılanma gönül için de söz konusu edilmektedir.

Kalbimde her giden yıl bir genç ölü bıraktı,
Birbirinden habersiz canveren her hatıra
Kalbimin taşlığına uzandı sıra sıra.

Ben ne göğüs geçirdim, ne gözümünden yaş aktı,
Büküldükçe bu ağır cenazelerden belim,
Dedim: "Nasıl çürümüş genç ölüler, görelim?"

Rüzgârda savruluyor toprak olan yüklerim...
Bütün boylu boyunca kalbime gömdüklerim
Bir iskelet kesildi yıl geçmeden arası.

Döktü çiçeklerini kokladığım demetler,
Kalbimde birbirine benzedi iskeletler,
İşlendi her kemiğe bir ruhun manzarası. (Çamlıbel, 2010:193)

Faruk Nafiz, *Ölümler* isimli şiirinde her yıl kendinden kaybettiklerini, hatıralarını bir ölü olarak sembolize eder. Şair, her yıl bir yaş daha yaşlandığı için ardında bıraktığı ölü hep genç olarak kalır. Çamlıbel KALP TOPRAKTIR metaforunu şiirine dahil ederek de bu genç ölüleri kalbine gömer. Kalp ve toprak kavramlarının haritalanması sonucu olarak şairin kalbi genç ölülerle doldukça taşınması güçleşir, beli bükülür. Kalbinde çürüyen, iskelete dönen cesetler de kalbine, toprağa karışır.

Şiir, çoğu kez karışıklığa sebep olan sembol ve metafor terimleri için de iyi bir örnektir. İnsan ömründen giden her yılın genç bir ölü olması soyut bir durumun somut bir örnekle temsilidir. Bu örnek, temsil ettiği durumun şairce seçilmiş en sade ve temel karakteristik yapısını taşıyan halidir; yani semboldür. Bu cesetlerin kalp ve toprak kavramlarının eşleştirilmesi sonucu toprağa verilir gibi kalbe gömülmesi ise metafordur. Birincil bir metafor olduğu için şairin toplum hafızasından faydalandığı açıktır. Cesetler ister sembolik ister gerçek olsun, Türk toplumunun ortak zihni yapılanması onları kalbimize gömmeye izin verecektir ve haritalamaya devam edecektir. Şair de bu haritalamaya katkıda bulunarak cenazelerin çokluğu ile taşıma gücünü çekmeye başlar, beli bükülür; cesetleri gömdüğü kalbinde çürütür, toprağa karıştırır; o toprağı rüzgarda savurur, iskeletlere çevirir. Şiir bu noktaya geldiğinde dahi giden her yıl nedir dense cevabı genç bir ölü olacaktır. Çünkü bu şiir özelinde genç ölümler tam olarak kaybedilen yılların sembolüdür. Metafor ise bu şiir içinde artık kalp topraktır eşitliğini sağladığı için yaratıcı fonksiyonunu sürdürür.

Annesiz Ölü şiirinde Çamlıbel, *Ölümler* şiirine benzer şekilde yine kendisine ait bir şeyi çocuk yaşta öldürerek bağrına gömer. Bağrına açtığı mezara bu kez de yüreğini taş olarak diker.

Dün bir cenaze gömdüm bağrıma gizli gizli,
Bu küçük bir çocuktu, sarışın saz benizli:
Taş kesildi yüreğim mezarının başında.

Saz benizli bir öksüz, sarışın bir yetimdi,
Bu gömdüğüm cenaze benim muhabbetimdi,
Veda etti hayata doymadan üç yaşına.

Dünden beri gençliğim yarım, kalbim yarımır.
Bu talihsiz mezarı benim damarlarımdır
Sinirli dallarıyla kucaklayan sarmaşık. (Çamlıbel, 2010:233)

Şair haritalamayı devam ettirerek bağrına gömdüğü mezarın kalbinden damarlar ile tüm vücuduna dağılmasını, hissettiği acının tarifine uygun bir hayale dönüştürür. Vücudunun her zerresine ulaşan damarları da kendisini sarmalayan bir sarmaşığın sinirli dallarına benzetir.

Behçet Necatigil, Çamlıbel'in şiirinde gördüğümüz, Türk toplumunun ortak hafızasında yer alan metaforu *Şayet Aşk* şiirinde kullanır. Kalp – toprak kavramlarının eşitlenmesinden Çamlıbel, cenazeleri o toprağa defnederek faydalanır; Necatigil ise bu metaforu kalbine aşk tohumları ekerek değerlendirir.

Şayet aşkın tohumu
Düşmüşse gönlüne
Suyunu esirgeme,
Aşkın hakkını yeme
Pişman olursun ömrünce.

Sana gölge verecek dallar

Fıskırır ancak gençlikten,
Büyüt bu fidanı ey genç
Hazır yeşermişken!

Ne demek istediğimi
Ömrünün ortalarında
Ansızın anlarsın

Alkol kana yayılınca (Necatigil, 2009:39)

Kalp-toprak haritalamasını şiirine zemin olarak seçen şair, aşkı da bir tohum olarak bu toprağa düşürür. Kalbe düşen tohumun büyümesi için ihtiyacı olan suyun verilmesi gerektiğini söyler. Bu durum şairin metafor üzerindeki haritalama işlemini sürdürdüğünü gösterir. Çünkü artık o aşka gösterilecek sevgi, ilgi, özen de su olmalıdır. Suyunu vermediğiniz tohum ölür. Şairin hak yemek ve pişmanlıktan bahsi de bununla ilgilidir. Necatigil, tohum toprağa düşmüş ve yeşermişken bu fidanı büyötmeyi öğütler. Zira tohum olan bu aşk yetiştiğinde ağaç olacaktır. Sonrasında şairin haritalamayı sürdürmesinin en güzel örneklerinden biri ortaya çıkar: Ağacın büyüyüp dallarının genişlemesi, yeşillenmesi sonucu sıcak, güneşin tepeden vurduğu zamanlarda yarattığı gölgelik, insan ömrünün ilerleyen yıllarında, zor günlerinde bulacağı bir ferahlık, rahatlıktır.

Behçet Necatigil, *Şayet Aşk* şiirinde kullandığı metaforu ve haritalamayı devam ettirerek yakaladığı ifadeleri şiirin ismi ile de ortaya koyar. ‘Şayet’ ifadesi bilindiği üzere bağlaçtır ve devamında bir bağlantı ilgisi ister. Necatigil ‘şayet kalp toprak ise o halde aşk da...’ şeklinde devam eden, kullandığı birincil metaforun ilk haritalamasını şiirine isim olarak seçer. Kalbin toprak olması en üst, temel eşitleme iken onun aşk tohumu ekilen bir alan olarak değerlendirilmesi tercihi şaire aittir. Yani şiir şu düzlemde işlenmiştir: Şayet kalp toprak ise aşk tohumdur. Şayet aşk tohum ise sevgi, ilgi, şefkat vs. sudur. Şayet tohum sulanırsa yeşerir, fidana - aşka döner. Şayet fidana bakılırsa ağaç olur dalları gölge verir. Şayet ağaç büyüttüğünüz aşk ise gölgesi onun size sağlayacağı mutluluktur. Şayet büyüttüğünüz aşk ağaç olup gölge yapar ise altında oturursunuz. Şayet gölge mutluluk ise altında oturmak size huzur sağlar. Şayet büyötemezseniz ömür boyu pişman kalır, meyhanelerde hatırlar kahrolursunuz.

Türk toplumunun ortak hafızasında yer alan KALP TOPRAKTIR metaforu aslında çok daha geniş bir alana hizmet eder. Deneyimler sonucudur ki insanlar hayatlarına yön verirken, karar alırken iki farklı mekanizmadan faydalanır. Bu iki mekanizmayı da akıl - mantık ve duygular olarak ayırır. Türk toplumu mantığı büyüttüğü yer olarak zihni; duyguları için de kalbini seçmiştir. Dolayısıyla toplumun ortak hafızası duygu tohumlarının ekildiği, beslendiği, büyöüldüğü toprak olarak kalbi göstermiştir ki standart dilde pek çok karşılığa sahiptir.

Behçet Necatigil, *Şayet Aşk*’da olduğu gibi haritalamayı sürdürdüğü bir başka şiirinin ismini de yine benzer yöntemle vermiştir: *Besinler*.

Kaybetti
Kimi, neyi
Bilmiyor, bilse, bildiği
Kayıplar gururu besliyor.
Fırın-sıcaktı içi
Baktı gördü tatlı, duygusuz olmak
Soğudu
Soğuklar gururu besliyor.
İstemedi yoksa

Üvey sokak yerine öz anne cadde
Önünde geniş idi
Dar gururu besliyor.
Kim getirdi Yusuf'a bu sözü, Züleyha
Etek yırtık arkadan
Kadınlar, kadınsılar, konuşunuz
Susmak gururu besliyor.
Sürer çift, koşulu
Tarla-kağıt, bin şu kadar, yılda
Sıtma-sarı bir geceye doğru
Kâğıtlar gururu besliyor.
Nerde o eski demler
Tavşankanı çaylarda
Camlar buğulu
Yalnızlık gururu besliyor. (Necatigil, 2009:133)

Aşk, sevdâ, kin, nefret, ümit gibi gurur da insani duygulardan biridir ve insanın içinde beslediği düşünülür. Necatigil de duygular kalbimizde büyütülüyor ise gururlu olmayı artıran ne varsa bunları besin olarak haritalar ve şiirine de bu ismi verir. Yani yine temelinde KALP TOPRAKTIR metaforunu taşıyarak açığa çıkacaktır ki gurur insan kalbinde bir tohum ise onu büyüten tüm durumlar da bu tohumun besinleridir. Birincil bir metafor üzerinde yapılan bu daraltma işlemi ile yapı, kompleks bir metafora dönüşmüştür. Kavramsal olarak içinden türediği geleneksel metafor ile bağlantısını ise korumaktadır.

Şairlerin orijinal metaforlar türetmeleri elbette onların dehasından beklenecek bir davranıştır. Ancak toplumun ortak hafızasından faydalandıkları kalp-toprak eşitlemesi gibi birincil metaforların tespiti de önemli veriler sağlamaktadır. Bu incelemelerin bize;

1. Öncelikle şiire nüfuz edebilme noktasında, anlamlandırmada ve çözümlemede bir bakış açısı sağlayacağını
2. Asıl görevini ise; şairin bilinç dışından ödünçlediği bu metaforlardan hareketle kültürel, toplumsal, etnik, siyasi zeminin ve yaşadığı çevrenin etkilerini görebilme imkanı tanıyacağını
3. Zihinlerimize empoze edilen metaforların varlığını sorgulama şansı vereceğini düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Çamlıbel, Faruk Nafiz, (2010): *Han Duvarları Toplu Şiirler*, 13.b., Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Lakoff, George; Johnson, Mark, (1980): *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, USA.
(Afterword 2003 by The University of Chicago).
- Lakoff, George; Johnson, Mark, (2005): *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, çev. Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Yay., İstanbul.
- Necatigil, Behçet, (2009): *Şiirler Bütün Yapıtları*, 4.b., Yapı Kredi Yay., İstanbul.